Кажуть, що Акіфуса Омія вже не говорить ні слова. Він письменник, йому шістдесят років, та, кажуть, він уже й не пише ні слова. Йдеться, звісно, не про літературні твори, а про те, що він взагалі нічого не пише.

Язик у нього не ворушиться, права рука не діє, хоча ліва, здається, ще виявляє ознаки життя, тому вважають — якби він хотів, то міг би спробувати щось писати. Однак не пише нічого, навіть тоді, коли чогось потребує і мусить просити про послугу. Мабуть, він ще міг би великими літерами катакани[1] написати якесь просте слово. Нехай уже безмовний і непорушний, міг би передавати свої думки кострубатими знаками катакани. Принаймні не було б непорозумінь.

Хоч які б невиразні були ті слова, однаково їх легше було б зрозуміти, аніж майже непомітні порухи його безвладного тіла. Приміром, старенький Акіфуса може стулити губи так, ніби він щось смокче, або підвести руку, мовби підносячи склянку до рота, і хоч ці рухи означають, що він хоче попити, але хто скаже — чого саме: води, чаю, молока, ліків чи ще чогось? Хіба немає різниці між водою і чаєм? Якби він написав: "води" або "чаю", усе було б простіше. Зрештою, вистачило б навіть однієї літери "в" або "ч".

Хіба не дивно, що людина, яка сорок років складала слова в літературні твори, тепер, замість використати свій досвід, зовсім Втратила цю можливість, краще сказати — зреклася її. А тим часом хто знає, може, згодом ці окремі літери "в" та "ч" набули б ваги славетних афоризмів чи знаменитих творів Акіфуси, а може, навіть переважили б безліч слів і творів, які він написав колись.

Я збирався висловити все це старенькому Акіфусі під час свого візиту до нього.

Коли їдеш автомашиною з Камакури до Цусі, доводиться проїжджати через тунель; це не дуже приємний маршрут, бо перед

тунелем стоїть крематорій, і ходять чутки, ніби звідти виходить привид. Нещодавно в машину, яка їхала пізно вночі повз крематорій, сів привид молодої жінки.

Оскільки я їхав удень, то все було спокійно, але я все-таки запитав про цю пригоду добре знайомого мені водія.

— Я, щиро кажучи, не мав нагоди зустрічатися з тією жінкою, але до одного з наших водіїв вона підсідала, та, власне, й не тільки до нього. Вона вже їздила і в багатьох інших машинах, тому коли я маю їхати цією дорогою вночі, то беру собі помічника, — відповів водій. Здавалося, він переповідав це бозна в котрий раз і йому воно вже обридло.

— А де це відбувається?

— Якраз отут.

— А коли в машині вже є пасажир, вона теж з'являється?

— Ну, той випадок, про який я чув, був з порожньою машиною, що поверталася з Цусі. Коло крематорію шоферові чомусь здалося, що привид уже в машині. Найцікавіше те, що машини ніхто не зупиняє, і отже, не можна точно визначити, коли саме вона сідає. Просто шофер відчув, ніби щось не так, оглянувся — а там сидить молода жінка. А в дзеркалі її не видно.

— Який жах! Невже привид не відбивається в дзеркалі?

— Хто його знає. Кажуть, що ні. Мовляв, вони з'являються тільки на людські очі.

— Тому що людські очі дивляться з душі, а дзеркало душі не має — так, напевно, вам пояснювали? — мовив я й заперечив: — А хіба в дзеркало дивиться людина, що не має душі?!

— Ну, не знаю, але це говорив не один і не двоє, — відповів водій.

— І далеко вона їде?

— Водії не тямлять себе від страху і мчать як навіжені. Тільки в Камакурі переводять подих і полегшено зітхають, коли бачать, що її вже нема.

— Отже, жінка з Камакури, так? Мабуть, вона хоче заїхати додому, в Камакуру. А хто вона, не знаєте?

— Не знаю. Кажуть тільки, що вона вдягнена в кімоно і дуже гарна з лиця. Але ніхто не зважиться обернутись і спокійно на неї подивитись.

— І нічого не каже?

— Ні пари з вуст. Могла б принаймні подякувати за послугу, хіба ні? Хоча, з другого боку, слова привида завжди віщують лихо.

Перед в'їздом у тунель я глянув на гору, де стояв крематорій. Мимоволі спадало на думку, якщо крематорій призначений для мерців з Камакури, то спалені там покійники можуть хотіти повернутись додому. Отож вони обертаються на жінку і їдуть собі машиною. Однак я особисто не вірив у це.

— Якщо це дух, то хіба він не може їхати куди йому заманеться чи з'являтися будь-де і без машини?

Дім Акіфуси Омія був відразу за тунелем.

О четвертій дня захмарене небо мало ясно-жовтий колір, очевидна прикмета весни, — а я стояв перед воротьми садиби Акіфуси і чомусь вагався.

За ті вісім місяців, відколи старенький Акіфуса став мовби жовтим привидом, я навідувався до нього тільки двічі. Перший раз, коли він тільки зліг. Акіфуса був старший за мене років на двадцять, шанований письменник зажив великої популярності, і мені було страшенно шкода бідолаху.

Ще один, навіть легкий інсульт, буде для Акіфуси останнім. Від Цусі до Камакури два кроки, і мене гризло сумління, що я барюся з повторним візитом. Не один мій знайомий покинув цей світ, поки я надумався відвідати його. Я ладен був змиритися з думкою, що таке вже наше життя. Та й марно сподіватися, що Акіфуса напише ще бодай пів аркуша. Як письменник він перестав існувати. Так нерідко буває. Може, й сам того не уникнеш.

Я знав багатьох письменників, що померли наглою смертю від крововиливу в мозок, паралічу серця чи стенозу. Але я не знаю нікого, хто, повернутий до життя, був би в такому безпорадному стані, як старенький Акіфуса. Мені здається, краще б він уже помер. А старенький Акіфуса, можливо, почував себе щасливим, лишившися живим, хоч і безнадійно хворим. Утім, сторонній людині важко повірити в таке щастя, важко збагнути, чи сам Акіфуса усвідомлює те щастя чи ні.

Минуло вісім місяців, як він лежить непорушно. Мабуть, мало хто тепер навідується до нього. Важко розмовляти з глухим, а з тим, хто чує, а відповісти не може, не легше. Коли не знаєш, чи співбесідник розуміє тебе і чи хоче щось сказати, то це гірше, ніж розмовляти з глухим.

Акіфуса давно розлучився з дружиною, але з ним залишилася дочка. Власне, він мав дві дочки: молодша вийшла заміж, а старша опікувалася батьком. Оскільки Томіко вела домашнє господарство, то Акіфуса, хоч і не одружився вдруге, жив спокійно і вигідно, переклавши всі турботи й труднощі на її плечі. Він був людиною сильної волі, не хотів скорятися

марним пристрастям, тому й не волів одружуватися вдруге. А може, була на те й інша причина.

Старша дочка вдалася в батька: висока на зріст, з таким самим привабливим обличчям, вона не була схожа на стару діву. Тепер, очевидна річ, мала вже за сорок, але навіть не підмальовувалася і виглядала дуже просто й природно. В ній не відчувалося ні крихти похмурості чи ущипливості. Мабуть, вона втішалася тим, що всю себе до останку віддавала батькові.

Отож хоч-не-хоч гості провадили розмову не стільки з Акіфусою, скільки з Томіко. Вона завжди сиділа в головах у батька.

Мене вразило, що Томіко дуже схудла. Аж дивно, що це мене так вразило, хоча в тім не було нічого неприродного. Та в ту мить, коли я побачив за багато часу постарілу й побляклу Томіко, мені стало шкода її; я подумав, що, мабуть, таки важко вести господарство цього дому.

Розпитавши про здоров'я хворого, я не мав про що говорити далі, то й мовив:

— А ви знаєте, ходить чутка, ніби по той бік тунелю з'являється привид. Сьогодні я знову чув це від шофера...

— Невже? А я нічого такого не чула, бо ні на крок не виходжу з дому, — відповіла Томіко.

Оскільки Томіко виявила зацікавленість, я коротко розповів їй що знав, хоча й подумав, що, може, краще було б і не говорити їй про це.

— Неймовірна історія, — додав я. — В таке важко повірити, поки сам не переконаєшся. А втім, привиди таки існують...

— От якби пан Міта сьогодні, коли їхатиме додому, спробував пересвідчитися — з'являється той привид чи ні, — сказала Томіко.

Я не чекав від неї такого і відповів:

— Поки не стемніє, він не з'являється.

— Якщо ви залишитеся з нами пообідати, то й звечоріє.

— Ні, щиро дякую, але я вже піду. До того ж якщо шофер не сам, а з пасажиром, то, кажуть, привид не з'являється.

— В такому разі вам нічого боятися. А батько дуже радий, що ви прийшли. Він каже: йому буде приємно, якщо ви залишитесь. Тату, може, чимось почастувати пана Міту?

Я глянув на старенького Акіфусу. Здавалося, він кивнув головою, яка лежала на подушці. А може, то був знак, що його порадував мій прихід? На його очах проступили сльози, навколо зіниць розпливлася жовтизна і видавалося, ніби зіниці проблискують зі споду тої жовтизни. А якби вони спалахнули сильним блиском, то чи не було б це симптомом другого інсульту? Я чомусь боявся, що інсульт станеться при мені.

— Я засидівся у вас, та й сенсей мабуть утомився...

— Ні, батько не втомився, — запевнила Томіко. — Мабуть, не дуже приємно сидіти коло такої немічної людини, але коли приходить письменник, то батько відчуває, що він також письменник, отож...

— Невже?

Мене трохи здивувала переміна в тоні її голосу, але я вирішив посидіти ще.

— Сенсей, звісно, завжди відчуває, що він письменник.

— Відколи батько занеміг, я часто згадую один його роман. Там описано юнака, який мріяв стати письменником і щодня посилав моєму батькові химерні листи: потім він таки збожеволів і опинився в психіатричній лікарні. Йому не давали ні ручки, ні чорнильниці, ні олівця, бо то було небезпечно; йому приносили до палати тільки папір. Він сидів як пришитий і писав, писав... Власне, уявляв, що пише. А папір залишався чистий-чистісінький. Оце досі все так було і в житті, а далі вже йде батьків домисел. Щоразу, коли до нього приходила мати, він просив: "Мамо, оце я написав, прочитайте вголос, а я послухаю". Мати брала неторкнутий папір, і сльози застилали їй очі, але вона казала, що написано гарно і цікаво, ще й лагідно усміхалася. Та він просив почитати вголос, і мати читала з чистого паперу. Вона вдавала, що читає написане, а сама вигадувала якусь історію і розповідала йому. Потім вона стала розповідати синові його біографію, а божевільний думав, що мати читає спогади, які він написав у лікарні. Його очі сяяли від щастя й гордості. Мати не знала, розуміє він чи ні, що насправді відбувається. Та щоразу, коли вона його навідувала, все повторювалося. Потроху вона набула навику, і вже і їй самій здавалося, що вона справді читала синові твори. Мати почала пригадувати навіть те, що давно забула. І чим далі, спогади сина видавалися їй все цікавішими. Він допомагав матері провадити розповідь, і виходило так, ніби він знов і знов переробляв твір, і вже важко було збагнути, чи то твір матері чи сина. Та й мати, коли оповідала, зовсім забувала, що син утратив тяму. Коли він безмовно слухав її, не можна було збагнути, божевільний він чи ні. В таку мить і мати і син були щасливі, мовби їхні душі зливалися воєдино й підносилися на небо. Мати завзято читала з чистого паперу, бо леліяла надію, що синові проясниться в голові і він одужає.

— Це ви розповіли про роман "Мати читає"? Це один із шедеврів Омія-сенсея. Незабутній твір.

— У романі сина названо Кадзуто, але в спогади його дитинства вплетено багато чого з моїх і сестриних дитячих років.

Я вперше чув про це.

— Мене часто непокоїть думка — навіщо батько написав цей роман? Відколи він занеміг, цей роман жахає мене. Звичайно, він ніколи не був божевільним, та й я не зуміла б, як та мати, читати його ненаписаних романів, але мені здається, що батько пише в голові нові твори.

Мене вразило, що Томіко осмілюється говорити про це вголос, адже старий Акіфуса, мабуть, її чує. Я не знав, що відповісти.

— Сенсей встиг написати багато чудових творів, отже, аналогії з молодим літератором бути не може.

— Ви так гадаєте? А у мене враження, що батько й тепер хотів би творити. Я не здатна писати замість батька. Але часом думаю: от якби створити роман під назвою "Дочка читає"...

Мені здавалося, що це говорить не дочка, а якийсь вампір. А що коли вона, живучи разом з батьком, подібним до привида, ввібрала в себе частину Акіфусової душі? А коли Акіфуса помре, чи не напише вона страшні спогади? Я сказав:

— Чому ви не спробуєте написати спогади про сенсея?

Я не додав — "поки сенсей живий". Несподівано згадалися мені слова Марселя Пруста. Один аристократ спаплюжив у своїх спогадах багатьох покійних людей, і письменник сказав: "Скоро я помру. І буду радий, якщо ніхто мене не згадає. Бо я вже не зможу відповісти". Але Акіфуси й Томіко все це не може анітрохи стосуватися. Вони не чужі одне одному, і може, крім того, що вони, батько і дочка, мають якусь спільну таємницю.

Мені прийшла в голову думка; а що якби Томіко уявила себе батьком і спробувала написати про нього?

Невідомо, що з того вийшло б — марна розмова чи трагічний твір, але це була б розрада для обох. Акіфуса ні-

мий, як чорна ніч, і, може, хоч цим вона врятує його від словесного голоду. А словесний голод нестерпний.

— Сенсей, звичайно, зрозуміє і оцінить те, що напише панна Томіко. Адже ви справді могли б написати спогади про батька і прочитати їх йому.

— А чи буде це батьків твір? Хоч до деякої міри?

— До певної міри так, безперечно так. Решту знає тільки бог і ви обоє. Ліпше хай це буде за його життя, ніж по смерті. Якщо все піде гладко, то ви створите щоденник літературного життя нинішнього Акіфуси. Хоч сенсей німий, але він ще може допомогти вам і дещо поправити.

— Мені здається, що у мене нічого не вийде. Але я пораджуся з батьком,— сказала, пожвавішавши, Томіко.

Здається, я знову сказав зайве. Може, ця розмова нестерпна для безпомічної людини. Може, ми ліземо брудними пальцями в душу Акіфуси. Може, він перестав писати не тому, що безсилий вивести хоч одну літеру, може, він онімів з глибокого горя чи тяжкого каяття. Я можу повірити, що таке затяте безслів'я викликане болісними переживаннями.

— Батько каже, щоб я приготувала саке для Міти-сана, — промовила, встаючи, Томіко.

Я глянув на Акіфусу — він не озивався ані звуком.

Томіко пішла, і ми залишилися самі, а обличчя Акіфуси було звернуте до мене. Чи він хоче щось сказати, чи думає, що гість сподівається почути від нього хоч слово? Треба заговорити з ним.

— Вчителю, що скажете про нашу розмову з Томіко?

— ... ...

— Це може бути ще разючіший твір, ніж ваш роман "Мати читає". Я відчув це в розмові з Томіко-сан.

— Ви, вчителю, не написали ні автобіографічного роману, ні автобіографії, то, може, хай такий твір появиться з-під пера іншої людини. Сам я не написав ні слова про себе, та й, мабуть, не вийшло б. Якби я був німий і міг писати, то це, може, було б для мене втіхою і голосом життя, хоч до цього ще треба бажання.

— ... ...

Томіко прийшла з саке і закускою.

— Прошу пригощатися.

— Дякую. Пробачте, що п'ю перед сенсеєм.

— Хвора людина воліє на це не зважати.

— Нашу недавню розмову я спробував продовжити з сенсеєм.

— Я підігрівала саке і думала, що, мабуть, було б цікаво, тепер, коли матері вже не стало, описати батькове кохання. Він розповів мені все, нічого не приховуючи. Дещо він уже й сам забув, а я пам'ятаю, отож...

Коли батько занеміг, до нього прийшли дві жінки. Міта-сан, мабуть, знає про це?

— Знаю.

— Чи тому, що батько зовсім нерухомий, чи через мене, але вони більше не приходять. Про них я також багато знаю, бо доводилось чути.

— Але ви, мабуть, не знаєте всього того, що знає сенсей.

Томіко-сан це, здається, не сподобалося.

— Не думаю, щоб батько говорив неправду, та й я почала розуміти батькову душу, — сказала Томіко і встала. — Спробуйте самі запитати батька. А я тим часом попораюся на кухні.

Коли Томіно вийшла, я взяв склянку. Перед розмовою з німим співбесідником треба підкріпитися саке.

— Кохання сенсея тепер перейшло до Томіко-сан, чи не так? Що воно, власне, значить — наше минуле?

— ... ...

Я сказав "минуле", бо боявся слова "смерть". Але поки старенький Акіфуса живий, те кохання, мабуть, залишається з ним. А може, тепер це вже їхній спільний набуток?

— Ідучи сюди я думав, що учитель міг би писати катаканою, та не пише ні літери — чи тільки тому, що не бажає? Коли треба щось попросити, от хоча б води чи чаю, то можна написати "в" або "ч".

— ... ...

— Чи, може, ви не пишете ні літери з якоїсь поважної причини?

— Мабуть, так. Літер "в" і "ч" було б досить, аби сказати про якусь свою потребу. Саме так каже мала дитина, хіба ні? Якби сенсей з почуття подяки писав навіть одне тільки "д", і писав його саме панні Томіко, яка б це була для неї радість.

— ... ...

— Може, та літера "д", сповнена великої любові, звучала б у сто крат сильніше від усіх романів сенсея за сорок років праці.

— ... ...

— Вчителю, чому ви мовчите? Чи ви вже не можете витиснути з себе хоч щось подібне до звуку "д"? Спробуйте написати "а".

— ... ...

Я вже хотів був покликати з кухні Томіко, щоб дала олівець і папір, але вчасно стримався.

— Це вже занадто. Пробачте мені за нечемність.

— ... ...

— Пробачте, що я розтривожив німого сенсея.

Томіко потелефонувала з сусіднього рибного магазину і замовила машину.

— Батько просить, щоб ви часом приходили побалакати.

— Гаразд.

Я сів у машину.

— Ще не зовсім споночіло, та й у машині є пасажир, то, гадаю, привид не з'явиться,— мовив шофер.

Коли виїхали з тунелю і проїздили повз крематорій, машина враз помчала як на крилах.

— Що — привид?

— Так, привид. Сидить поруч з вами.

Я поглянув набік.

— Не лякайте. Це погані жарти.

— Та ні, він тут.

— Не морочте мені голову. Їдьте тихіше.

— Але ж він сидить. Хіба не бачите?

— Ні, не бачу, я не бачу, — відповів йому, а самому мороз пішов по шкірі, але я, мов хизуючись своєю силою волі, сказав: — Якщо він справді сидить, то, може, з ним побалакати?

— Не жартуйте. З привидом не можна запанібрата, бо буде лихо. Я сам не свій від страху, сидіть спокійно. Краще мовчки довеземо його до Камакури.

[1] Катакана — одна а двох японських складових азбук.